

37. Медведев Р.А. О соотношении цели и средств в социалистической революции // Вопросы философии. – 1988. – № 8.
38. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессиях. – М., 1993.
39. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. – Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938). – К., 2003.
40. Берхин И.Б. К истории создания первой Советской Конституции // История СССР. – 1986. – № 3.
41. Таранев Н.М. Об участии В.И. Ленина в выработке Конституции РСФСР 1918 года // Вопросы истории. – 1983. – № 4.
42. Смирнова Т.М. «Бывшие». Штрихи к социальной политике Советской власти // Отечественная история. – 2000. – № 2.
43. Соколов А.К. Советы: от власти иллюзий к иллюзии власти // Формирование административно-командной системы. 20-30-е годы. Сб. статей. – М., 1992.
44. Морозов С.К. Некоторые вопросы партийного руководства советами в 1918-1920 гг. // Вопросы истории КПСС. – 1989. – № 9.
45. Декреты Советской власти. – том I. – 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – М., 1957.
46. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 35.
47. Бурганов А.Х. Была ли возможность создания демократического правительства после Октябрьской революции? // Отечественная история. – 1993. – № 5.
48. Кульчицкий Станіслав. Російська революція 1917 року: новий погляд. – К., 2003.
49. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси: В 3 т. – Т. 2: Радянський проект для України. – К., 2004.
50. Искендеров А.А. Очерк истории советского общества // Вопросы истории. – 2003. – № 2.
51. Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 6.
52. Гимпельсон Е.Г. Путь к однопартийной диктатуре // Отечественная история. – 1994. – № 4-5.
53. Овсянников А.А. Истоки вождизма: идеология и практика // Формирование административно-командной системы (20-30-е годы). Сб. ст. – М., 1992.
54. Ennker B. Die Anfänge des Lenin – kulta in der Sovietunion. – Köln, Weimar, Wien, Bohlau, 1997.
55. Павлова И.В. Механизм политической власти в СССР в 20-30-е годы // Вопросы истории. – 1998. – № 11-12.
56. Авторханов А. Технология власти. – М., 1991.
57. Кульчицкий С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.
58. Гимпельсон Е.Г. Влияние гражданской войны на формирование советской политической системы // История СССР. – 1989. – № 5.
59. Гимпельсон Е.Г. Начальный этап складывания административно-командной политической системы (1918-1920) // Формирование административно-командной системы. 20-30-е годы. Сб. ст. – М., 1992.

Summary

The article is devoted to the analysis of transformation of bolshevists' opinions on the conception of proletarian state in conditions of First world war and revolutionary shocks of 1917-1921. The author from the newest methodological positions exposes the discussion in the environment of political elite of that time in relation to the prospects of development of the state and society.

В. С. Гвоздик

ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ (1917 р.)

У зв'язку з нагальною необхідністю якісно нового етапу в реформуванні політичної системи України значно підвищується роль вищого законодавчого органу держави – Верховної Ради, формування якого останнім часом проходить в досить гострій партійно-політичній боротьбі і призводить до серйозного протистояння в українському суспільстві.

Тому цілком доцільним є звернення до історичного досвіду щодо організації та проведення виборів до Всеросійських Установчих зборів, з метою вияснення, наскільки вони були реальною альтернативою більшовицькій диктатурі, і чи могли б вони при більш сприятливих обставинах мати можливість забезпечити демократичний вектор суспільно-політичного розвитку Росії, її національних окраїн в ту буремну революційну добу.

Відповідь на це питання в значній мірі залежить від вивчення проблем виборчої кампанії на периферійному рівні, одним з яких і був Південь України, населення якого, особливо в містах, було досить поліетнічним і соціально неоднорідним.

Метою статті є висвітлення процесу розгортання політичної боротьби на Півдні України під час виборів до Всеросійських Установчих зборів. При цьому головна увага звертається на діяльність партій

та громадсько-політичних об'єднань під час підготовки, проведення виборів, їхні програми та тактичні настанови, блочну тактику, а найголовніше – на загальні результати виборів, які, в порівнянні із загальноукраїнськими та всеросійськими мали суттєві відмінності.

В радянській історіографії політичний аспект виборчої кампанії знайшов відображення, в першу чергу, в роботах В.І. Леніна, який вважав що Установчі збори не вирішать нагальних проблем поточного моменту і стояв на позиціях силового захоплення влади і встановлення пролетарської диктатури у вигляді всевладдя Рад [1].

Результати Всеросійських Установчих зборів одним з перших, ще в 1918 році, розглянув есерівський соціолог М.В. Святицький [2]. В 20-ті роки проблема практично не розглядалася. Проте в 30-х рр. ситуація змінилася. Були опубліковані документи і матеріали виборчої кампанії [3] та монографічне дослідження М.Л. Рубінштейна [4], в якому розглядалася історія Установчих зборів. Подальше комплексне вивчення питання пов'язане з науковими розвідками 70-х–80-х рр.: О.П. Знаменського, Є.О. Скрипальова та Л.М. Спіріна [5-7]. Причини і наслідки розгону Установчих зборів з нових методологічних підходів висвітлили в 1991 році на шпальтах журналу “Вопросы истории” В.В. Журавльов та М.С. Симонов [8].

Роль більшовицьких організацій України в боротьбі за маси в період підготовки та проведення виборів до Всеросійських Установчих зборів розкрили І.В. Гречуха, В.І. Гусев, В.П. Крижанівський та І.В. Кичій [9-12].

На сучасному етапі найбільш детально підготовку і проведення виборів до Установчих зборів аналізує російський проф. Л. Протасов [13]. Автор поставив перед собою надзвичайно складне завдання: зібрати якомога повніше зведення виборчої статистики (вибори проходили в 600 повітах Росії) і дати відповідний їй аналіз. За його підрахунками, в голосуванні у 77 округах взяло участь більше 47 млн. громадян. При цьому серед вибраних 765 депутатів було 349 російських і 47 українських есерів, 179 більшовиків, 17 російських і 7 українських меншовиків, 14 кадетів, 2 народних соціаліста. До соціалістичного крила Установчих зборів належали також 32 українських есерів і соціал-демократів, яких не вдалося точніше ідентифікувати в партійному відношенні і 13 мусульман соціалістів та 12 дашнаків. Решта мандатів розподілились таким чином: національні партії і рухи – 68, козаки – 16, селяни – 10, клір – 1 [14].

На думку відомого дослідника Української революції В. Верстюка, з результатів аналізу Л. Протасова, здійсненого по губерніях, випливає “зовсім інша геополітична конфігурація України. Вона не ліво- чи правобережна, а киевоцентрична. Найбільший відсоток голосів за українські національні списки був відданий у губерніях, сконцентрованих навколо Києва з обох берегів Дніпра. Ось як підсумки голосування виглядають за даними Л. Протасова: Київська і Волинська губернії – до 87%, Подільська – 92%, Полтавська – понад 75%, тоді як Чернігівська та Катеринославська – лише по 54%” [15, с.111].

Певні доробки з проблеми мають і ряд сучасних українських істориків. Так у вище згаданого В. Верстюка є цікава і змістовна післямова до стенографічного звіту першого і єдиного дня засідання Всеросійських Установчих зборів [16].

Регіональні аспекти виборчої кампанії на матеріалах Таврійської губернії розглядає В.І. Корольов [17-18]. Тактику партії українських есерів щодо Установчих Зборів в 1917-1918 рр. аналізує О.О. Мельник [19]. Українське питання на Всеросійських зборах висвітлює Й. Рісич [20].

Після перемоги Лютневої революції питання про скликання Установчих зборів як єдиного законного джерела влади в Росії стало в практичну площину уже в березні 1917 р. Воно було одним з головних у діяльності політичних партій, громадських об'єднань. Визнаючи владу Тимчасового уряду, широкі верстви населення країни, політичні організації соціал-демократичного спрямування ставили перед ним одну з головних вимог – якнайскоріше скликання Установчих зборів [6, с.43].

Так, уже 5 березня 1917 р. у відозві робітників миколаївського заводу “Наваль” до всіх робітників міста підкреслювалося, що Установчі збори встановлять справедливую систему правління і потрібно до них готуватися [21]. Щиро підтримав цю ідею і з'їзд волосних та сільських комітетів Дніпровського повіту Таврійської губернії, що проходив 7-8 квітня [22].

За найшвидше скликання Установчих зборів, незалежно від ходу військових операцій, виступили в цей час солдати 9-ї роти 139-го піхотного запасного полку Одеського військового округу [23, с.67].

На початку квітня проблема скликання Установчих зборів розглядалася, зокрема, на з'їзді селян Херсонської губернії [24, с.350] та Всеросійській нараді депутатів рад робітничих і солдатських депутатів [25, арк.13].

Та підготовча робота ускладнювалася дуже низьким загальнокультурним і політичним рівнем в першу чергу основної виборчої верстви населення – селянства. Про це говорили представники повітових земств і всіх політичних партій Херсонської губернії на своїй нараді в липні 1917 р. [26].

Відношення до Установчих зборів різних політичних партій обумовлювалося в першу чергу їх програмно-тактичними міркуваннями в конкретний історичний момент. Меншовики, наприклад, називали скликання Установчих зборів “першим пунктом в ряді здійснених подій”, і чекали від них вироблення конституції та форми правління державою; вирішення робітничого, земельного питання; проблем миру і війни. Та це в гаслах, а насправді вони боялися, що вибори в Установчі збори не принесуть їм успіху, не дозволять створити в їх стінах власної солідної фракції. Подібні позиції були і у есерів, але вони були більш впевнені в успіху, надіючись на голоси селян.

Національні політичні партії та об'єднання в цей час були зацікавлені, в першу чергу, в тому, щоб Установчі збори справедливо вирішили національне питання, яке, особливо на Україні, стояло досить гостро.

Щодо більшовиків, то вони вважали, що ці Збори повинні ввести або узаконити демократичну республіку. Але згодом, коли ради проявили себе як центри згуртування ліворадикальних сил, як зачатки революційної влади – місця в більшовицькій схемі організації державної влади для Установчих зборів залишалося все менше і менше. Для них це гасло було тактично вигідним, в першу чергу, в боротьбі з Тимчасовим урядом, який, відчувши смак влади, не поспішав розлучатися з нею, боячись, що після проведення Конституанти влада може перейти до інших рук [27, с.194].

Тим більше, що кадетська партія “ультимативно наполягала на дотриманні всіх формальностей процедури по організації виборів”. “Особливо вимагала вона, щоб списки виборців були складені не якимись там “самочинними органами народної влади”, що виникли на місцях, а правильно вибраними демократичними органами самоуправління [28, с.357].

Лише 14 червня 1917 р. Тимчасовий уряд після довгого маневрування повідомив строк скликання Установчих зборів – 30 вересня 1917 р., але й після цього він продовжував різними способами відтягувати виконання свого рішення [29, с.23].

За постановою Тимчасового уряду кількість депутатів в Установчі збори становила в державі в цілому більше 800 осіб. Із них по Катеринославській – 16, Херсонській – 15 і Таврійській – 9 [30, арк.1-3].

У другій половині літа 1917 р. передвиборча кампанія в Установчі збори починає на Півдні України набирати темпи. Кожна із партій провела ряд організаційних заходів щодо початку боротьби за голоси виборців.

Аналіз матеріалів періодичної преси того часу дає змогу говорити про велику кількість проведених партійних зборів, конференцій, з'їздів, на яких в тій чи іншій мірі розглядалися проблеми виборів. Особливо активізувалася ця робота після того, як Тимчасовий уряд уже остаточно затвердив дату проведення виборів – 12 листопада і дату їх скликання – 28 листопада 1917 р.

У цей час провідне місце в діяльності політичних партій займала проблема організаційного забезпечення підготовки до виборів.

У кінці серпня 1917 р. в Одесі відбулася губернська конференція представників меншовицьких організацій Одеси, Херсону, Ананьєва та Тирасполю, на якій було прийнято рішення про створення губернського партійного виборчого комітету в місті Одесі на представницькій основі. Комітет мав в першу чергу організувати випуск періодичних видань, брошур, листівок з проблем передвиборчої агітації. Конференція рекомендувала кожній місцевій організації мати мінімум одного професіонала, який би займався безпосередньо виборами.

10-11 вересня 1917 р. цю ж проблему розглядала Херсонська губернська конференція есерів, на якій були представлені організації Одеси, Миколаєва, Єлизаветграду, Херсону, Тирасполя, Ананьєва, Олександрії, Новогеоргіївська, Долгінцева та Діївки [31].

6 жовтня 1917 р. відбулися загальні надзвичайні збори членів Катеринославської міської організації меншовиків, на яких відмічалось, що політична ситуація в країні і положення на фронті надто тяжкі, масами оволодів страшний індивідуалізм, є реальна загроза зриву Установчих зборів. У зв'язку з цим в передвиборчій роботі повинні взяти участь усі члени партії. Для координації дій було створено міський виборчий комітет, який керував партійними виборчими дільницями [32].

27 вересня питання про вибори до Установчих зборів обговорювала Херсонська губернська більшовицька конференція [33; 34, арк.13].

1-2 жовтня організаційну структуру передвиборчої кампанії виробила Катеринославська губернська конференція більшовиків, в роботі якої взяли участь представники партійних організацій Катеринослава, Олександрівська, Єнакієва, Бахмутського, Верхньодніпровського та Словожанського повітів. За її рішеннями створювався окружний губернський виборчий комітет у складі 10 осіб, котрий через районних та повітових представників постійно повинен був мати зв'язок з організаціями на місцях [35, с.407-408].

У цей же час аналогічні питання вирішувала і Таврійська губернська конференція РСДРП(б) [35, с.868].

Певну організаційну роботу провели і національні, в першу чергу українські та єврейські політичні партії і громадські об'єднання. Ще 6 серпня в Києві відбулася обласна конференція Бунду, на якій досить конкретно розглядалася проблема організаційного та ідеологічного забезпечення передвиборчої кампанії [34, арк.13].

7-8 вересня відбулася Катеринославська губернська сіоністська нарада, яка розглянула доповідь свого лідера А.Я. Березовського про передвиборчу кампанію й ухвалила рішення “всюди створити сіоністські комісії по передвиборчій кампанії” [36].

8-10 вересня 1917 р. була проведена крайова конференція УСДРП, на якій були представлені організації Катеринославської, Таврійської губерній, Дону та Кубані. Одним із найважливіших питань, що розглядалось в ході її роботи, була тактика партії під час виборів до Установчих зборів [37].

Робилися спроби і на рівні рад робітничих депутатів впливати на організаційну сторону передвиборчої боротьби. Так, 7 жовтня “Известия Бердянського Совета рабочих депутатов” констатували, що для майбутніх виборів в Установчі збори при раді організовано курси і було б “дуже бажано якби організації на місцях запропонували слухачів” [38].

Проведення широкої передвиборчої кампанії знову, як і на муніципальних виборах, поставило перед більшістю партій питання про збирання коштів для цієї роботи [11, с.101].

Українським громадським політичним об'єднанням у формуванні передвиборчих фондів допомагали в першу чергу селяни. Так, на I з'їзді селян Олександрійського повіту Херсонської губернії 8 жовтня 1917 р. було вирішено передати місцеві "просвітянські" організації на виборчі потреби 6700 крб. [39].

Питання про кандидатури в члени Установчих зборів та їх розміщення в загальному передвиборчому списку було також досить складним практично в кожній політичній партії або блоці. Особливу увагу цій справі надавали більшовики. При формуванні списків кандидатур їх ЦК у вересні 1917 р. дав місцевим партійним організаціям директиву: по-перше, висувати таких кандидатів від більшовицької партії, які гарантують проведення зваженої політичної лінії; по-друге, "кожний кандидат, виставлений за списком, повинен дати офіційну розписку про готовність зняти свою кандидатуру за наполяганнями місцевої конференції чи ЦК". Першими в більшовицьких списках по кожному виборчому округу повинні були стояти офіційні кандидатури ЦК РСДРП(б), список яких був опублікований в центральних партійних газетах. Ось чому пропозиція Херсонської губерньської партійної конференції, що проходила 26-27 вересня в Одесі, про затвердження списку кандидатур в Установчі збори (18 осіб, серед яких Ленін, Луначарський, Дзержинський, Ларін та Земіт) [40] була більшовицьким керівництвом відхилена. А натомість в губерньський список кандидатів було включено Гольдендаха (Рязанова) Д.Б. (Петроград) та Урицького М.С. (Петроград) [41, арк.45].

На Катеринославщині першими в списку були Г. Петровський (Катеринослав), В. Ногін (Москва), К. Ворошилов (Луганськ), В. Каверін (Катеринослав) [42]; в Таврійській губернії – Г. Сокольников (Петроград) та Іоффе (Петроград) [43]. Аналогічно склалися списки й інших великих політичних партій Півдня України, хоча були й специфічні особливості.

Так, на Херсонській губерньській конференції виборчої (з виборів до Установчих зборів) комісії РСДРП (об'єднаної), що проходила 1-2 жовтня 1917 р. відзначалося, що "необхідно виставити першими кандидатурами членів ЦК і тільки за тієї умови, що один із них був би оборонцем, а другий інтернаціоналістом.

Вирішено проводити Чхеїдзе, а Лібера замінити на Абрамовича, про що повідомити ЦК.

Першим же з місцевих повинен бути т. Сухов, який береться провести всю виборчу кампанію в губернії. Наступним за ним в списку повинен бути обов'язково інтернаціоналіст, бажано представник Бунду" Виходячи з такого порядку із 16 попередніх кандидатур в члени Установчих зборів було затверджено: 4 оборонців, 7 інтернаціоналістів, 1 лівого оборонця та 1 інтернаціоналіста-бундівця [41, арк. 45].

Не обійшлося без гострих дискусій і на Катеринославському губерньському селянському з'їзді, який затверджував список кандидатур від блоку українських соціалістичних партій та Селянської спілки [44]. Із 18 кандидатур першим ішов С.В. Бачинський, голова губерньського комітету УПСР, за ним – І.С. Романченко (УСДРП), далі – 7 членів від Селянської спілки, за ними 2 – від соціал-революціонерів і соціал-демократів, потім знову 7 – від Спілки [45].

Принципове значення для успішної боротьби під час виборів мало питання про блоки. При виборах до Установчих зборів брало участь по Росії понад 50 партій. Більшість з них мали власні списки і одночасно вступали в блоки з іншими партіями або співчуваючими їм організаціями та групами виборців. Лише окремі з них виступали тільки в блоках. Із основних партій найменше блокувалися більшовики та кадети. Найчастіше укладали угоди есери – головним чином з радами селянських депутатів, що сприяло придбанню ними значної кількості голосів із села.

Розглянемо цю проблему в динаміці її розвитку. Так, організаційний комітет РСДРП меншовиків 31 липня 1917 р. з питання про угоди при виборах до Установчих зборів виніс наступне рішення: "Визнаючи за загальне правило необхідність вести цілком самостійно виборчу кампанію, ОК у виключних випадках (коли при слабкості місцевої організації виникає загроза перемоги на виборах в Установчі збори реакційних елементів) допускає виставлення загальних списків з соціал-революціонерами й іншими соціалістами. При цьому обов'язковими умовами цих угод є: 1) збереження за партійними організаціями повної самостійності в агітації й організації; 2) право на відведення кандидатур, що їх виставляють партії, з якими укладені угоди. Виставлення самостійних списків радами робітничих і солдатських депутатів ОК вважає недопустимим... 3) в питанні про вибори в Установчі збори на фронті "по можливості не відмовлятися від самостійних виступів, проводячи агітацію в таких межах, щоб виборча боротьба з іншими революційними партіями не вносила дезорганізації в ряди армії. Скрізь, де виборча боротьба з соціал-революціонерами може послужити причиною розкладу армії, рекомендуємо заключати з ними виборчі угоди. Блок з більшовицькими організаціями не можливий" [46, с.281].

З аналогічних позицій виступали українські соціал-демократи. Так, на з'їзді УСДРП, що проходив у Києві 4-5 квітня 1917 р. було прийнято рішення про можливість "коли немає кандидатур СД, входити в порозуміння і підтримувати комітети тих соціалістичних і буржуазних груп, які поруч із загальнодемократичними вимогами, визнають національну програму і тактику УСДРП [47].

За об'єднання з усіма соціал-демократичними партіями України виступав спочатку і Бунд, застерігаючи при цьому, що блоки з "Єдинством" (група Плеханова) та з єврейськими сіоністськими партіями неприпустимі [48, арк.7].

Що ж до більшовиків, то їх позиція цілком відповідала поглядам їх лідера – В.І. Леніна, який заявляв: “Найменша думка про блок з дрібною буржуазією є зрада соціалізму” [49, с.336-337].

У блоки вступали і партійні організації різних міст. Так, у кінці вересня 1917 р. лідери миколаївської і одеської організації меншовиків створили на час виборів блок і вирішили виставити спільний список кандидатів [50]. Ввійти в блок з трудовою народно-соціалістичною партією вирішив Катеринославський губернський кооперативний з'їзд [51]. 1 листопада Олександрівський повітовий селянський з'їзд підтримав при виборах до Установчих зборів список №5 (укр. сел. спілку УПСР та УСДРП) [52].

7-8 вересня в Катеринославі була проведена губернська нарада сіоністів, яка, ставлячи за мету створення в Установчих зборах своєї фракції, постановила: “Для проведення кандидатів необхідно створити національний блок усіх єврейських партій” [53].

Блоки та умови їх складання були досить різними. Дуже яскравим свідченням цьому є робота Катеринославського губернського селянського з'їзду, що проходив 8-10 жовтня 1917 р. У результаті гострих дебатів між селянами, що були організовані в ради, і селянами, організованими в Спілку, мав місце розкол, пов'язаний із різними підходами до формування блоків для проведення передвиборчої кампанії. Значною більшістю голосів (207 – за, 11 – проти, 9 – утримались) селяни, організовані в Спілку, відкинули пропозицію про угоду з російськими соціалістами-революціонерами і погодились тільки на блок з УПСР, УСДРП і безпартійними українцями [44; 54]. При цьому Селянська спілка не критикувала списки більшовиків, меншовиків, групи “Єдинства” та єврейства [55].

Незважаючи на досить напружені відносини між лідерами місцевих меншовиків та бундівців, на Херсонщині та в Таврійській губернії вони в кінцевому випадку виступили об'єднаними силами [56, арк.150; 57]. А ось на Катеринославщині вони були суперниками [58].

Єдиним списком кандидатів до Установчих зборів виступали більшовики Одеси, Миколаєва і Херсона [59, с.328]. Таку ж позицію зайняли і лідери об'єднаної соціал-демократичної організації Румчероду та Херсонської губернії [60; 61].

Склали угоду між собою йти спільним списком в Херсонській губернії українські та російські есери, яких підтримали ради селянських депутатів та об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія [62; 63]. Українських же соціал-демократів підтримала Одеська Військова рада та II український губернський з'їзд, що проходив в Херсоні 27 жовтня 1917 р [64]. На з'єднанні списків №4 (УПСР) і №5 (УСДРП) наполягали в Бердянську селяни-хлібороби [65.] Під час виборчої кампанії до Всеросійських Установчих зборів в Одесі УПСР з'єдналась з російською ПСР [63].

ЦК більшовиків слідкував, як виконуються рішення VI з'їзду партії про блоки. На одному із засідань ЦК була заслухана доповідь Я.М. Свердлову про рішення соціал-демократичної конференції Румунського фронту мати загальний список більшовиків і меншовиків. ЦК постановив: “Блок більшовиків з меншовиками-оборонцями неприпустимий” [66, с.83-84]. Але в Катеринославській губернії більшовики йшли в блоці з Бахмутською радою селянських депутатів, тоді як губернська рада селянських депутатів йшла в блоці з російськими есерами [67]. На досить широкій блоковій платформі стояли народні соціалісти. Так, на Всеросійському з'їзді ПНС, що відбувся наприкінці вересня, стосовно питання про блоки було прийнято таке рішення: “Угода з соціалістами-революціонерами можлива тільки в тому випадку, коли вони не будуть проводити в своїх списках максималістів. Угода можлива з меншовиками і оборонцями і групою “Єдинство” та непролетарськими групами” [68.].

Результати виборів до Всеросійських Установчих зборів спростовують твердження про високий рівень абсентеїзму виборців.

У 4-х найбільших містах регіону у виборах узяли участь 298537 виборців. Перше місце зайняли більшовики, за яких в Херсоні проголосувало 21,2% виборців, Миколаєві – 25,6% , Катеринославі – 26,4% в Одесі – 28,6%. Друге місце серед партій (і третє в цілому по регіону) посіли кадети, набравши по висхідній в Катеринославі 11,7% голосів, в Миколаєві – 13,6%, Херсоні – 13,7%, в Одесі – 16,2%. Що ж до соціалістів-революціонерів, то вони в Миколаєві та Херсоні зайняли 2-е місце після більшовиків, набравши відповідно 21,3% і 17,7%, в Одесі і Катеринославі програли вибори, набравши відповідно 5,5% і 8,4% голосів виборців. Значно посилили свої позиції українські соціал-демократи, які отримали в Одесі 5,7% голосів виборців, Херсоні 7,8% і в Миколаєві – 9,4%. Але найбільший успіх українці мали в Катеринославі, де блок УСДР-УПСР отримав 16,4% голосів і посів третє місце після більшовиків та єврейського національного блоку.

Найбільш серйозної поразки на виборах зазнали меншовики, які змогли набрати в Херсоні лише 3% голосів виборців, в Одесі – 4,6%, Катеринославі – 5,8% і в Миколаєві – 6,9%. Що ж до народних соціалістів, то їх вплив залишився таким же незначним, як і під час муніципальної кампанії. За них у великих містах проголосувало в середньому 1,1% виборців. Всеросійський Союз земельних власників виставив список лише в Катеринославі, набравши 3608 голосів 4,5%. Значно посилив позиції кандидатів у депутати від буржуазних верств населення Російський народно-державницький Союз, який, навпаки, виставив свій список лише в Херсонській губернії і тільки в Одесі спромігся набрати 1,8 голосів, в Миколаєві і Херсоні відповідно лише 0,5% і 0,55%.

Досить організовано і згуртовано провів вибори єврейський національний блок, який виставив свій список в обох губерніях. В Одесі і Херсоні він зайняв перше місце (31% і 33,3% голосів виборців), в Катеринославі друге (18,3%) і третє в Миколаєві – 14,6% голосів.

Що ж до інших єврейських списків, то результати такі: Поалей-Ціон виставляла своїх кандидатів в усіх 4-х містах, але змогла набрати лише 0,6% голосів виборців. Бунд окремо виступав лише в Катеринославі, набравши 2% голосів посів лише 9 місце (див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Результати виборів до Всеросійських Установчих зборів
у промислових центрах Півдня України**

№ з/п		по містах								по регіону	
		Херсон		Одеса		Миколаїв		Катеринослав		абс.	%
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%		
1	Кадети	3170	13,70	24429	16,40	6051	13,59	9260	11,69	42910	14,51
2	Більшовики	4899	21,18	41113	27,60	11424	25,66	20849	26,32	78285	26,47
3	Меншовики	708	3,06	6870	4,61	3057	6,87	4603	5,81	15238	5,15
4	Трудовики	371	1,60	1814	1,22	923	2,07	1007	1,27	4115	1,39
5	ПСР	4090	17,68	8337	5,60	9495	21,33	6649	8,39	28571	9,66
6	Всерос. союз зем. власників							3608	4,56	3608	1,22
7	«Єдинство»							607	0,77	607	0,21
8	Російський народно-державний союз	123	0,53	2908	1,95	238	0,53			3269	1,11
	УСДРП, УПСР	1793		8609		4210		12969		27581	9,32
11	Бунд							1602	2,02	1602	0,54
12	Поалей-Ціон	125	0,54	888	0,60	161	0,36	624	0,79	1798	0,61
13	ОЄСРП							1781	2,25	1781	0,60
14	Євр. нац. блок	5525	23,88	46773	31,40	6445	14,48	14521	18,33	73264	24,77
15	Єпархіальне духово і миряни	2097	9,06	5886	3,95	1978	4,44			9961	3,37
16	Старообрядовці	148	0,64	368	0,25	260	0,58			776	0,26
17	Православні хлібороби							531	0,67	531	0,18
18	Поселення греків Маріупольського повіту							43	0,05	43	0,01
19	Російські громадяни німецької національності	85	0,37	945	0,63	279	0,63	553	0,70	1862	0,63
Підраховано голосів:		23134		148940		44521		79207		295802	100,00
Голосувало:		23441		150940		44521		79942		307844	

Підраховано за: Солдат и рабочий. – 1917. – 19 ноября; Великая Октябрьская социалистическая Революция и победа социалистической власти на Украине. Ч 2. – К., 1982. – С. 214–216; Солдат и рабочий. – 1917. – 25 декабря; Трудовая газета. – 1917. – 16 ноября; Пролетарская мысль. – 1917. – 18, 23 ноября; Известия Николаевского совета рабочих и крестьянских депутатов. – 1917. – 17 ноября; Большевистские организации Украины: организационно-партийная деятельность (февраль 1917 – июль 1918): Сб. документов и материалов / Рук. Кол. Сост. П.Л. Варгатюк. – К., 1990. – С 451-452.

Дещо іншими були результати виборів на рівні повітових міст краю. Значно зміцнили свої позиції в цей час українські соціал-демократи і соціалісти-революціонери, за яких у Новомосковську проголосувало 55,8% виборців, в Олександрівську – 23,3%, Єлизаветграді – 18,1%. [80; 82; 72] Правда, в материкових повітових центрах Таврійської губернії за український список проголосувало значно менше: в Олешках – 2,6% виборців, Мелітополі – 4,8% і в Бердянську – 5,35%. [83; 87; 85]. Більшовики мали серйозний успіх лише в Олександрівську, де вони набрали 26% голосів і в Бердянську – 33% [82; 85]. В Олешках за них проголосувало лише 1,3% виборців, у Новомосковську – 7,2%, Єлизаветграді – 8,7% і в Мелітополі – 10% [83; 80; 72; 87].

Набагато дружніше проголосували прихильники буржуазних партій. Кадети отримали в Новомосковську 2,7% голосів, в Олександрівську - 9,7%, Єлизаветграді 18,5%, в Олешках і Мелітополі по 25,6%, а в Бердянську - 27,4%. [80; 83; 72; 87; 85]. Всеросійський союз земельних власників зміцнив позиції лише в Новомосковську і Мелітополі, де за його список проголосувало трохи більше 6% виборців [82; 87]. Щодо впливу меншовиків і есерів, то тут картина досить своєрідна. По Катеринославській і Херсонській губерніях вони набрали майже однаковий відсоток голосів. У Новомосковську обидві партії набрали по 1,6% голосів, в Єлизаветграді і Олександрівську за меншовиків проголосувало відповідно 6,4 і 7,8% виборців, за есерів - 5% [80; 72; 82]. У Таврійській губернії відсоток прихильників цих партій був значно вищим. За меншовиків у Бердянську проголосувало 8,5% виборців, Олешках - 14,6% і Мелітополі - 18,1% [85; 83; 87], за соціал-революціонерів - в Олешках - 38,8%, Бердянську - 9,86% і в Мелітополі - 5,4%. За трудовиків у вищеназваних містах в середньому проголосувало 1,45% виборців [83; 85; 87].

Єврейське населення віддало свої голоси єврейському національному блоку. В Бердянську за нього проголосувало 7,5% виборців (за список Поалей-Ціон - 2,27%), у Новомосковську - 10,3%, Олександрівську і Олешках - 14,3%, Мелітополі - 23,5%, а найвищий показник він мав у Єлизаветграді - 40%. Бунд, Поалей-Ціон і Об'єднана єврейська соціалістична партія скласти конкуренцію національному блоку не змогли. В усіх 6 повітових містах, по яких ми маємо дані, в середньому за них проголосувало близько 2% виборців [85; 80; 82; 83; 87; 72].

Вибори ж у повітах показали, що в південноукраїнському селі політичні уподобання виборців були дуже різними, але домінуючим був український настрій: в 4-х повітах Катеринославській губернії (Верхньодніпровському, Катеринославському, Новомосковському і Олександрівському) за український блок проголосувала абсолютна більшість сільських виборців - відповідно 69,3%; 71,8%; 89,4% і 77,4% [81; 70; 82].

У Херсонській губернії ситуацію з'ясувати складніше, оскільки українські соціал-демократи виступили тут з окремим списком і набрали в Херсонському, Одеському, Єлизаветградському і Тираспольському повітах у середньому близько 7% голосів, тоді як українські есери і губернські ради селянських депутатів виступили в блоці з російськими есерами і ОЄСРП і визначити їх роль в цьому блоці важко. Але, враховуючи загальну українізацію краю, ми вважаємо, що селяни в своїй більшості голосували, в першу чергу, за українців. Результати по цьому списку були такими: в Херсонському повіті за нього віддали свої голоси 54,1% виборців, Одеському - 51,3%, Тираспольському - 62,6% і Єлизаветградському - 77,6% [78]. На материкових повітах Таврійської губернії домінували російські есери, які в блоці з губернською радою селянських депутатів отримали в Мелітопольському повіті 63,8% голосів, а в Дніпровському - 79,3%. Список українських соціал-революціонерів і селян-хліборобів набрав, відповідно, лише 16,1 і 6,3%.

Більшовики і меншовики в регіоні великою популярністю не користувалися і набрали по вищеназваних повітах, відповідно, 5% (більшовики) і 1,6% (меншовики) [18, с.75-79].

Тобто можна з упевненістю говорити, що в цей час на селі домінували не соціальні, а національні гасла.

Єврейський національний блок у сільській місцевості шансів на успіх не мав. Лише в Єлизаветградському повіті за нього проголосувало 10,4% виборців, в Тираспольському - 8,4%, що ж до решти повітів, то там він не набрав більше 3,5% голосів [78]. Проте досить дружно голосували російські громадяни німецької національності. Так, у Катеринославському повіті їх список отримав 4,8% голосів виборців, у Тираспольському - 8,4%, а в Одеському - 23,6% (друге місце серед всіх списків) [82; 78].

Що ж до правих сил, то кадети в повітах Катеринославської губернії набрали в середньому 0,6% голосів, в Таврійській губернії - 3 і в Херсонській - 3,57% [82; 18, с.76; 83; 72]. Тоді як Союз земельних власників в Катеринославській губернії по вищеназваних повітах набрав 1,7% голосів, в Таврійській - 2,23% [82; 18, с.76]. Отже, у цілому можна вважати, що праві політичні сили в Херсонській і Катеринославській губернії отримали близько 4% голосів виборців, а в Таврійській - біля 6% [82; 18, с.79; 83; 72].

У Катеринославській губернії перемогу здобув український блок (список №5) у складі Селянської спілки, Селянського союзу, УСДРП, УПСР, який набрав 556012 голосів і провів в Установчі збори 10 осіб із 18 виділених місць: С.В. Бачинського (с.-р), І.С. Романченко (с.-д), Д.М. Радомського, Є.А. Карпенка, Ф.Ф. Сторубля, І.К. Міцюка, П.К. Сургай, В.О. Строменка, А.В. Ройна, К.О. Коржа - від Селянської спілки. У той же час вони були і українськими соціал-революціонерами.

Друге місце зайняв блок російських есерів та Маріупольської ради селянських депутатів. За нього проголосувало 231 717 виборців. В Установчі збори за їх списком №3 було обрано 4-х осіб (В.М. Чорнова, Н.К. Гвоздіковського, Д.С. Розенблюма, С.С. Попова).

Третє місце вибороли більшовики, які, отримавши 213 163 голоси виборців, тепер також були представлені в Установчих зборах 4-ма депутатами (Г.І. Петровським, В.П. Ногіним, К.Є. Ворошиловим, В.К. Аверіним) [90].

У Херсонській губернії на перше місце вийшов блок російських та українських есерів з губернською радою селянських депутатів і ОЄСРП, який набрав 493 000 голосів і провів в Установчі збори 12 осіб: В.М. Ріхтера, С.П. Юрицина, В.А. Голубовича, К.С. Глеценка, Д.В. Львовича, М.І. Гордієвського, А.Є. Феофілактова, П.А. Тригачевського, Д.Т. Віхтева, І.І. Гаврилюка, А.А. Бондаревича. На другому - єврейський національно-демократичний (96 000 голосів, обрано

О.О. Грозенбурга, Я.І. Мазе). На третьому – більшовики (95 000 голосів, обрано Д.Б. Гольдендаха (Рязанова) і М.С. Урицького).

Слід відзначити також значне зростання в краї ролі української соціал-демократичної партії, яка, виступаючи окремим списком, змогла набрати 85 000 голосів виборців і провести свого кандидата, відомого в краї українського сподвижника З.М. Чехівського.

Кадети, за яких проголосувало 59 тисяч осіб, також провели в члени Всеросійських Установчих зборів одного із своїх лідерів П.М. Мілюкова [42; 77].

Загальна картина підсумків виборів по Таврійській губернії виглядала так: серед російських політичних партій I місце зайняли есери (52,2%), II – кадети (6,8%), III – більшовики (5,5%), IV – меншовики (3,3%), V – народні соціалісти (0,8%). Серед національних списків голоси виборців розподілились так: кримськотатарський (11,9%), український (10,7%), німецький (4,8%), єврейський (2,4%). Таким чином, знову переконливу перемогу отримала на виборах партія есерів. Членами Всеросійських Установчих зборів від Таврійської губернії були вибрані: есери С.А. Ніконов, В.Т. Бакута, І.П. Попов, Н.І. Алясов, П.Н. Толстов, С.С. Зак, Д.С. Головкин; український с-р. В.Н. Салтан, посланець кримських татар Сейдамет [18, с.79-80].

Таким чином, можна зробити висновок: селяни Півдня України в своїх сподіваннях орієнтувалися на українські національні партії та їх програми, на вибрані ними органи губернських селянських рад і Селянські спілки. І праві, і помірковані соціалістичні ліворадикальні сили, що боролися в регіоні за голоси виборців, серйозної підтримки не отримали, за винятком деяких окремих випадків. Тобто, на цьому етапі (в жовтні-листопаді 1917 р.) на Півдні України домінуючими були не лише соціальні, а й національно-демократичні гасла.

Вибори до Всеросійських Установчих зборів розумілися після більшовицького перевороту в Петрограді як елемент відмежування від утопічних, хоча й дуже привабливих гасел більшовиків у соціально-економічній і міжнародній сферах. Звідси: і блокування, і настрої, і агітація, і відношення простих людей.

Джерела та література

1. Ленін В.І. Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату. – Повне зібрання творів. – Т.40.
2. Святицький М.В. Итоги выборов во Всероссийское Учредительное собрание. Предисловие. – М., 1918.
3. Всероссийское Учредительное собрание (1917 г. в документах и материалах). – М.; Л., 1930.
4. Рубинштейн Н.Л. К истории Учредительного собрания. – М.; Л., 1931.
5. Знаменский О.П. Всероссийское Учредительное собрание – Л., 1976.
6. Скрипалев Е.А. Всероссийское Учредительное собрание: историко-правовое исследование. – М., 1982.
7. Спирин Л.М. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. – М., 1987.
8. Журавлев В.В, Симонов Н.С. Причины и последствия разгона Учредительного собрания // Вопросы истории. – 1991. – №1.
9. Гречуха І.В. Більшовики Одеси в боротьбі за завоювання трудящих у період виборів до Установчих зборів // Наукові праці з історії КПРС. Міжвід. наук. збірник. КДУ. Вип. 15. – К., 1967.
10. Гусев В. І. Більшовицькі організації України в боротьбі за маси в період підготовки та проведення виборів до Всеросійських Установчих зборів // Український історичний журнал. – 1972. – №6.
11. Гусев В.І., Крижановский В.П. В борьбе за осуществление ленинской тактики: Большевики Украины в массовых избирательных кампаниях 1917 г. – К., 1987.
12. Кичий І.В. Борьба за власть советов на Правобережной Украине. – Львов, 1986.
13. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание. – М., 1996.
14. Всероссийское Учредительное собрание и демократическая альтернатива: два взгляда на проблему. Материалы международного colloquium // Отечественная история. – 1993. – № 5.
15. Верстюк В. Українські фрагменти російської мозаїки про революцію // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип. 3.
16. Верстюк В.Ф. Неудавшийся пролог к демократическому обществу. Вместо послесловия // Всероссийское Учредительное Собрание. Первый и единственный день его занятий (5-6 января 1918 года). – Одесса, 1918.
17. Королев В.И. Таврическая губерния в революциях 1917 года (Политические партии и власть). – Симферополь, 1993.
18. Королев В.И. Избирательные кампании 1917 года в Таврической губернии // Крымский музей 1995-1996 гг. – Симферополь, 1996.
19. Мельник О.О. Проблема вибору шляхів розвитку революції на Україні (тактика партії українських есерів щодо Установчих Зборів в 1917-1918 рр.). – Мелітополь, 1995.
20. Рісч І. Українське питання на Всеросійських Установчих зборах (або про ще одні ілюзії українських соціалістів // Розбудова держави. – 1996. – № 8.
21. Трудовая газета (Николаев). – 1917. – 6 марта.
22. Известия Олешковского городского комитета. – 1917. – 12 апреля.
23. Революционное движение в военных округах (март 1917 – март 1918): Сб. документов. – М., 1987.

24. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 – апрель 1918): Сб. документов и материалов: В 3 т. – К., 1957. – Т. 2.
25. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі –РДАСПІ). – Ф. 17. – Оп. 1-а. – Спр. 98.
26. Вестник Одесского земства. – 1917. – 6 июля.
27. Октябрь 1917: величайшее событие века или социальная катастрофа?: Сборник / Под. ред. П.В. Волобуева. – М., 1991.
28. Чернов В.М. 1917 год: народная революция // Страна гибнет сегодня. Воспоминания о февральской революции 1917 г. – М., 1991.
29. Солдат и рабочий. – 1917. – 15 сентября.
30. Державний архів Російської Федерації. – Ф. 1781. – Оп. 1. – Спр. 60.
31. Солдат и рабочий. – 1917. – 13 сентября.
32. Борьба (Катеринослав). – 1917. – 10 октября.
33. Южная мысль (Одеса). – 1917. – 10 августа.
34. РДАСПІ. – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 31.
35. Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март – ноябрь 1917 г.): Сб. документов и материалов. – К., 1957.
36. Известия Еврейского районного комитета сионистской организации (Катеринослав). – 1917. – №6-7. – 4 октября.
37. Известия совета рабочих депутатов г. Екатеринослава. – 1917. – 12 сентября.
38. Известия Бердянского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – 20 октября.
39. Известия Александрийского уездного земства. – 1917. – 17 октября.
40. Голос пролетария. – 1917. – 30 сентября.
41. РДАСПІ. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 87.
42. Александровская мысль. – 1917. – 18 ноября.
43. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917. – 26 октября.
44. Селянська спілка (Катеринослав). – 1917. – 26 жовтня.
45. Селянська спілка. – 1917. – 11 листопада.
46. Социалисты о текущем моменте. Сб. документов и материалов. – М., 1917.
47. Робітнича газета (Київ). – 1917. – 6 квітня.
48. РДАСПІ. – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 45.
49. Ленин В.И. Про виборчу кампанію і виборчу платформу. – Повне зібрання творів. – Т. 20.
50. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917. – 9 сентября.
51. Верхнеднепровская народная газета. – 1917. – 27 октября.
52. Александровская мысль. – 1917. – 2 ноября.
53. Известия Еврейского районного комитета сионистской организации (Катеринослав). – 1917. – №6-7. – 4 октября.
54. Селянська спілка. – 1917. – 16 листопада.
55. Александровская мысль. – 1917. – 18 ноября.
56. РДАСПІ. – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 9.
57. Солдатская мысль (Одеса). – 1917. – 15 октября.
58. Борьба. – 1917. – 30 сентября.
59. Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март – ноябрь 1917 г.): Сб. документов и материалов. – К., 1957.
60. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917. – 26 сентября.
61. Голос революции. – 1917. – 10 августа.
62. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917. – 11 ноября.
63. Рідний курінь (Одеса). – 1917. – 18 жовтня.
64. Дніпро. – 1917. – 28 жовтня.
65. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917. – 26 октября.
66. Протоколы Центрального комитета РСДРП(б). Август 1917. – Февраль 1918. – М., 1958.
67. Верхнеднепровская народная газета. – 1917. – 17 ноября.
68. Приднепровский край. – 1917. – 17 октября.
69. Новомосковская жизнь. – 1917. – 23 ноября.
70. Селянська спілка. – 1917. – 1 грудня.
71. Южная мысль. – 1917. – 17 ноября.
72. Солдат и рабочий. – 1917. – 19 ноября.
73. Трудовая газета. – 1917. – 16 ноября.
74. Пролетарская мысль. – 1917. – 18 ноября.
75. Пролетарская мысль. – 1917. – 23 ноября.
76. Известия Николаевского совета рабочих и крестьянских депутатов. – 1917. – 17 ноября.
77. Известия Александрийского уездного земства. – 1918. – 5 января.
78. Солдат и рабочий. – 1917. – 25 ноября.
79. Дніпро. – 1917. – 19 листопада.

80. Новомосковская жизнь. – 1917. – 16 ноября.
81. Верхнеднепровская народная газета. – 1917. – 29 ноября.
82. Наша борьба (Катеринослав). – 1917. – 23 ноября.
83. Жизнь народа (Олешки). – 1917. – 16 ноября.
84. Жизнь народа. – 1917. – 26 ноября.
85. Бердянская жизнь. – 1917. – 17 ноября.
86. Бердянская жизнь. – 1917. – 18 ноября.
87. Бердянская жизнь. – 1917. – 21 ноября.
88. Бердянская жизнь. – 1917. – 23 ноября.
89. Новомосковская жизнь. – 1917. – 16 ноября.
90. Селянська спілка. – 1917. – 30 листопада.

Summary

The article considers the specificity of party and political struggle during the elections to the All-Russian Constituent Assembly in 1917. The peculiarities of organizing the electoral process are discovered, the data about the results of election campaign are cited. The author comes to a conclusion that a support given by local inhabitants to Ukrainian social parties increased substantively.

В. П. Ганзуленко

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА 1917-1920 рр.: ПРОБЛЕМА ВИРІШЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ПИТАННЯ

Українська національно-демократична революція 1917–1920 рр. стала унікальним історичним явищем, внаслідок якого виникла (в перше за довгі століття забуття) Українська держава.

Сьогодні, коли набувають актуальності взаємовідносини держави та церкви, відкриваються сприятливі умови для дослідження досвіду реалізації церковного питання Українською державою. Зацікавлення цією проблемою є закономірним та пояснюється поступовим відродженням духовності України, а також появою доступу до значного кола раніше закритих архівних фондів та можливістю використання нових історичних джерел.

Питанню вивчення революційних подій загальнонаціонального масштабу присвячена значна кількість дослідницьких робіт як вітчизняних так і закордонних дослідників, тоді як аспекти релігійної політики Української держави (особливо стосовно релігійних конфесій, що не мали загальнодержавного значення) залишаються недостатньо дослідженими.

Вагоме місце проблемі державно-церковних відносин відводять у своїх дослідженнях українські науковці В. Ульяновський, Б. Андрусишин, В. Квас та інші.

Метою даного дослідження є з'ясування принципів взаємовідносин Церкви та державних структур на різних етапах існування Української держави; розкриття особливостей реалізації церковної політики, враховуючи полірелігійний характер України.

Українська національно-демократична революція 1917–1920 рр. разом із національним рухом активізувала й національно-культурне життя України, дала новий поштовх для відродження релігійних уподобань багатоконфесійного населення України.

Досліджуючи основи церковної політики Української держави необхідно зазначити, що політичні сили революційної доби (Українська Центральна Рада, Гетьманат Скоропадського, Директорія) по різному ставилися до вирішення церковного питання.

Так Українська Центральна Рада не мала чіткої державної політики щодо церкви. Провідні політичні партії, що входили до складу Центральної Ради, а саме Українська партія соціалістів-революціонерів та Українська соціал-демократична робітнича партія, не дуже переймалися церковними проблемами. В програмах цих партій наголошувалася потреба відокремлення Церкви від держави та школи, підтримувалася націоналізація церковних і монастирських земель, релігія розглядалася як особиста справа кожного [1, с.41, 97].

В Програмі Української партії соціалістів-революціонерів (прийнятій в липні 1917 р.) передбачалося:

- визнання повної волі сумління (релігії);
- відділення Церкви від держави і школи від Церкви;
- признання релігії приватною справою сумління кожної людини, а Церкви – «приватним союзом вірних» [1, с.120, 175].

УСДРП також мала подібну точку зору на релігійні питання та прагнула: «оголошення релігії приватною справою, знищення допомоги Церкві від держави» [2, с.32].

Своє бачення реалізації проблеми церковного життя пропонувала Українська федеративно-демократична партія (заснована наприкінці 1917 р.): «Жодних переслідувань за сповідувані вірування,